



Boyd van Dijk, ***Leven naast het kamp. Kamp Vught en de Vughtenaren, 1942-1944*** (Houten: Spectrum, 2013, 319 pp., ISBN 9789000321674).

Leven naast het kamp gaat over omstanders. Deze ‘grijze’ categorie tussen daders en slachtoffers, zoals begin jaren negentig door Raul Hilberg onderscheiden, is de laatste jaren steeds meer in de belangstelling komen te staan. Ron Zeller en Pim Griffioen nuanceerden in 2011 het bestaande beeld van de ‘schuldige omstander’ in hun boek *Jodenvervolging in Nederland, Frankrijk en België*. Ook Bart van der Boom in 2012 liet zien dat omstanders zich doorgaans kritisch uitlieten over de Jodenvervolging, en niet bleken te weten van de industriële massamoord die in Duitsland en Polen gaande was. Het specifieke soort omstander dat Van Dijk in zijn boek belicht, namelijk kampomwonenden, is in Nederlandse studies tot dusver onderbelicht gebleven. In het buitenland is overigens wel een aantal van dit soort studies verschenen, bijvoorbeeld naar de inwoners van de dorpen Mauthausen (G. Horwitz, 1991) en Ravensbrück (A. Leo, 2007).

Hoewel de laatste tijd dus wat milder tegen omstanders wordt aangekeken, maakt *Leven naast het kamp* pijnlijk duidelijk dat omstanders direct of indirect een groot aandeel konden hebben in de vervolging van Joden en politieke gevangenen. Het boek laat zien dat concentratiekampen helemaal niet zulke geïsoleerde plekken van vervolging waren als vaak wordt gedacht. Kampen stonden in nauw contact met hun directe omgeving en omwonenden raakten bij deze plekken betrokken (13). En dat veel Vughtenaren niets van het kamp wisten, blijkt een mythe (259).

In de zomer van 1942 werd in de bossen bij Vught, vlakbij het populaire recreatiegebied de IJzeren Man, begonnen met de aanleg van een concentratiekamp voor politieke gevangenen. Op 13 januari 1943 kwamen de eerste gevangenen naar het kamp. Vanaf het station trok de groep midden door het dorp, omringd door gewapende SS-ers en Vughtse politiemannen. Later werd het kamp verschillende keren uitgebreid, onder meer met een apart gedeelte voor Joden. Vanuit Vught zijn naar schatting 12.000 Joden doorgevoerd naar de vernietigingskampen. Vlak voor de bevrijding van het zuiden van Nederland werden de Vughtse gevangenen op transport gesteld naar de al overvolle Duitse kampen – de mannen naar Sachsenhausen, de vrouwen naar Ravensbrück. In totaal hebben er tussen januari 1943 en september 1944 circa 31.000 mensen in Vught gevangen gezeten.

Op basis van archiefonderzoek, strafdossiers en interviews met betrokkenen brengt Van Dijk de verschillende soorten relaties in beeld die de Vughtenaren hadden met het 'andere Vught'. Die relaties waren voor een belangrijk deel van economische aard. Van Dijk maakt aannemelijk dat veel Vughtse bedrijven en personen hebben verdiend aan het kamp (264). Zo hebben enkele honderden Vughtenaren over de hele periode van de bouw op het kamp gewerkt (185). Op het kamp werd een bezoekersregister bijgehouden. Daaruit blijkt dat er dagelijks mensen uit Vught en omgeving in het kamp kwamen. Dat waren bouwvakkers, leveranciers of zogenoemde *Philips-Zivilisten* – vrije werklui die werkten in de Philipsfabriek op het kamp.

Ook waren er in Vught, net als in elk ander dorp, mensen die sympathiseerden met de bezetter en zich aansloten bij de NSB of de SS. Ook in die hoedanigheid werkten er Vughtenaren op het kamp, in de administratie of de bewaking.

Aan de andere kant waren Vughtenaren betrokken bij de hulpverlening aan het kamp. Vooral hierop is na de oorlog de nadruk komen te liggen. Er werden briefjes gesmokkeld van en naar het kamp, en er werden voedselpakketten georganiseerd. Deze pakketten brachten snel verbetering in de dramatische beginfase van het kamp, toen aan alles nog gebrek was en ziekten en ondervoeding in korte tijd vele slachtoffers eisten. Toch nuanceert Van Dijk de betekenis van de Vughtse hulp aan het kamp. Allereerst benadrukt hij dat de hulp het werk was van zowel Vughtse als niet-Vughtse hulpverleners. Vanaf de zomer van 1943 verloren de pakketten aan betekenis door de verbeterde voorzieningen op het kamp. Bovendien had de hulpverlening een navrant neveneffect. Niet alleen kwam de hulp deels ten goede aan de SS, die regelmatig pakketten achterover drukte, ook kon er makkelijker worden bezuinigd op de uitgaven van het kamp. Met de stroom aan voedsel en medicijnen kon bovendien de orde op het kamp beter worden gehandhaafd, schrijft Van Dijk, en door de fittere gevangenen kon de productie worden opgeschroefd. De hulpverleners werden met andere woorden deel van het systeem van vervolging. Uit angst voor represailles onthielden ze zich meestal van sabotage en openlijke veroordeling van Jodendeportaties, waardoor de op langere termijn met hun onbaatzuchtige motieven het criminele systeem niet ontregelden, maar juist in stand hielden (261).

De Vughtse SS-ers en NSB-ers en de hulpverleners, de twee uitersten in het spectrum van omstanderschap, worden elk in een apart hoofdstuk behandeld. Het boek begint met een hoofdstuk over vooroorlogs Vught, en gaat vervolgens in op de rol van het politiekorps en de burgemeester. De laatste twee hoofdstukken gaan in feite over de echte omstanders: mensen die niet per definitie hulpverlener of collaborateur zijn geweest, maar wel geraakt werden door het kamp. Hier komen de Vughtse arbeiders en leveranciers in beeld, waarna er feitelijk nog maar één hoofdstuk overblijft voor de Vughtenaren die echt enkel maar 'omwonende' waren. Hier wordt het probleem van het omstanderschap als analysecategorie duidelijk: omstanders worden eigenlijk pas interessant wanneer ze op zijn minst een beetje goed of een beetje fout waren, en het dus feitelijk geen echte, passieve omstanders meer zijn. Over die omwonenden is Van Dijk

overigens wel vrij mild. Juist in het dorp Vught werden mensen dagelijks met de neus op de feiten gedrukt, en wist men wat de gevolgen konden zijn van verzet. De Vughtenaren wikten en wogen en kozen uit veiligheid voor aanpassing. De onvrede over het kamp bleef bestaan, maar er moest mee geleefd worden. Afstandelijkheid in combinatie met onverschilligheid kreeg een overlevingsfunctie (227). Veel omwonenden leden aan slapeloze nachten, huilbuien of paniekaanvallen. In sommige gezinnen werd het kamp een splijtzwam. Zo richtte Kamp Vught ook buiten de kampmuren dus aanzienlijk leed aan. 'De tragiek zit hem in de last die iedereen met zich meedroeg en waarvan men zich tegelijkertijd probeerde te ontdoen, maar daar nimmer volledig in slaagde', aldus Van Dijk (271).

Susan Hogervorst, Open Universiteit